

**MUJASSAM NUQSONLI BOLALAR, TARIFI VA ULARNING
TA'LIMI**

Tursunova Gavhar Nortoqi qizi

*“University of Management and Future Technologies” universiteti 555-23
guruh talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mujassam nuqsonli bolalarning xususiyatlari, ularning inklyuziv ta'lim jarayonidagi o'rni va ijtimoiy moslashuv jarayonlari batafsil yoritilgan. Inklyuziv ta'lim yondashuvlari orqali bunday bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularning jamiyatga qo'shilishi va mustaqil hayot kechirishlari uchun sharoit yaratish muhimligi ta'kidlangan. Shuningdek, ijtimoiy moslashuv jarayonida ota-onalar, pedagoglar va tengdoshlarning o'rni, maxsus texnologiyalar va davlat dasturlarining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Mujassam nuqsonli bolalar, inklyuziv ta'lim, maxsus pedagogika, ijtimoiy moslashuv, rehabilitatsiya, inklyuziya, ta'lim metodlari, maxsus yondashuvlar*

Kirish. Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim dunyo miqyosida rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi imkoniyati cheklangan bolalarga umumiy ta'lim tizimida sifatli bilim olish imkoniyatini yaratishdir. Inklyuziv ta'limning muhim tarmoqlaridan biri gospital pedagogikasi bo'lib, u uzoq muddatli yoki surunkali kasalliklar sababli doimiy tibbiy muolajaga muhtoj bo'lgan, shu bilan birga, jismoniy yoki aqliy nuqsonlarga ega bolalarga ta'lim berish jarayonini o'z ichiga oladi.

Mujassam nuqsonli bolalar bu jismoniy, aqliy yoki psixologik nuqsonlarga ega bo'lgan, rivojlanishida turli darajadagi cheklovlarga duch keladigan bolalardir. Ushbu bolalar o'qish va ijtimoiy hayotda maxsus yondashuv va pedagogik qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadilar. Ularning ta'lim jarayonini samarali tashkil etish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatga moslashishiga ham katta ta'sir

ko'rsatadi. Mazkur maqolada mujassam nuqsonli bolalarning ta'rifi, ularning rivojlanish xususiyatlari, ta'lim jarayonida uchraydigan muammolar va inklyuziv ta'lim doirasida qo'llaniladigan yondashuvlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyat bilan integratsiyalashuv jarayonida qo'llaniladigan innovatsion pedagogik metodlar yoritiladi.

Mujassam nuqsonli bolalar va ularning xususiyatlari. Mujassam nuqsonli bolalar bu jismoniy, aqliy, nutqiy yoki psixologik rivojlanishida turli xil cheklovlariga ega bo'lgan bolalar bo'lib, ularning ta'lim olish jarayoni va ijtimoiy hayotga moslashishi maxsus yondashuvni talab qiladi. Ushbu bolalar tug'ma yoki orttirilgan nogironliklarga ega bo'lishi mumkin va ularning rivojlanishi individual xususiyatlarga bog'liq. Bu bolalar uchun ta'lim jarayonida maxsus pedagogik metodlar, moslashtirilgan dasturlar va qo'shimcha reabilitatsiya choralari zarur bo'ladi. Mujassam nuqsonli bolalar turlicha bo'lib, ular orasida jismoniy, aqliy, sensor (ko'rish va eshitish) nuqsonlariga ega bo'lganlar, shuningdek, psixologik va emosional rivojlanishida muammolarga duch kelganlar ham mavjud. Jismoniy nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar, masalan, serebral falaj yoki tayanch-harakat tizimi bilan bog'liq kasalliklarga duchor bo'lganlar, yurish yoki mustaqil harakat qilishda qiyinchiliklarga ega bo'lishadi. Ular uchun maxsus moslashtirilgan o'quv jihozlari, nogironlik aravalari, protezlar va boshqa yordamchi vositalar zarur bo'lishi mumkin. Aqliy rivojlanishdagi nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar esa o'qish, yozish va mantiqiy fikrlash qobiliyatining cheklanganligi bilan ajralib turadi. Ularda diqqatni jamlash qiyinligi, axborotni eslab qolishning sustligi va yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonining sekinligi kuzatilishi mumkin. Masalan, aqliy zaiflikning turli darajalari bo'lib, engil shaklidan tortib og'ir shakligacha bo'lgan bolalar mavjud. Shuningdek, autizm spektr buzilishi ham ushbu toifaga kirib, bunday bolalar muloqot qilishda, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda va atrof-muhitga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi. Sensor nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar esa eshitish yoki ko'rish qobiliyatining pasayishi yoki to'liq yo'qligi sababli ta'lim olishda alohida sharoitlarga muhtoj bo'lishadi. Kar-soqov bolalar imo-ishora tilini o'rganish orqali muloqot qiladi, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar esa Brayl alifbosi, maxsus texnologiyalar yoki

audiokitoblardan foydalangan holda bilim oladilar.

Psixologik va emosional rivojlanishdagi muammolar esa bolaning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib, ular depressiya, xavotir, ijtimoiy fobiya yoki diqqat yetishmovchiligi sindromi kabi buzilishlarga duch kelishlari mumkin. Bunday bolalar tez-tez kayfiyat o'zgarishiga, o'z-o'zini boshqarishdagi qiyinchiliklarga ega bo'lishadi va jamoada o'zini erkin his qilishlari uchun maxsus pedagogik yondashuv talab etiladi. Mujassam nuqsonli bolalar ta'lim jarayonida turli muammolarga duch keladi. Ularning rivojlanish tezligi odatiy bolalarnikidan farq qiladi, shuningdek, ular maxsus pedagogik va psixologik yordamga ehtiyoj sezadilar. Ba'zi bolalar oddiy sinflarda moslashib keta olsalar, boshqalari maxsus maktablarda yoki individual ta'lim shaklida bilim olishlari lozim. Bu bolalar uchun ta'lim jarayonida maxsus dasturlar, moslashtirilgan o'quv materiallari va texnologiyalar qo'llanilishi zarur. Shuningdek, rehabilitatsiya markazlari va defektolog mutaxassislar bilan ishlash ham ularning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Bunday bolalarni jamiyatga integratsiya qilish muhim vazifalardan biridir. Ularning teng huquqli fuqarolar sifatida jamiyatga qo'shilishi uchun atrof-muhitni moslashtirish, ijtimoiy dasturlar ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur. Ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning o'zaro hamkorligi bolalarning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan maxsus o'quv dasturlari va interaktiv vositalar ularning ta'lim jarayonini yengillashtirishga yordam beradi.

Mujassam nuqsonli bolalar uchun inklyuziv ta'lim yondashuvlari.

Inklyuziv ta'lim bu barcha bolalarning, jumladan, mujassam nuqsonli bolalarning ham umumiy ta'lim tizimiga integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. Bu ta'lim modeli bolaning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olib, unga moslashtirilgan sharoitlar yaratish orqali ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim nafaqat mujassam nuqsonli bolalar uchun, balki jamiyatning butun a'zolari uchun ham muhim bo'lib, ijtimoiy tenglik va inklyuziyaning rivojlanishiga xizmat qiladi. Mujassam nuqsonli bolalar uchun inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun, avvalo, ularning o'ziga xos ehtiyojlarini aniqlash va ta'lim jarayonini shu

ehtiyojlarga moslashtirish muhimdir. Ta'lim tizimi bunday bolalar uchun qulay va ochiq bo'lishi, ularning har tomonlama rivojlanishiga ko'mak berishi kerak. Bunda pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, moslashtirilgan dars usullari, yordamchi texnologiyalar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi asosiy o'rin tutadi. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biri har bir bolaning individual ehtiyojlariga moslashuvchan ta'lim dasturini ishlab chiqishdir. Masalan, jismoniy nuqsonli bolalar uchun dars xonalarining moslashtirilishi, rampalar, maxsus partalar va moslashtirilgan o'quv materiallaridan foydalanish talab etiladi. Aqliy rivojlanish nuqsonlariga ega bolalar esa oddiy sinfda o'qish jarayonida maxsus pedagoglar, defektologlar va psixologlar yordamini olishi kerak. Bunday bolalar uchun ta'lim jarayonida o'rganish tempini moslashtirish, murakkab tushunchalarni oddiy shaklda tushuntirish va takrorlash metodidan foydalanish muhimdir. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun imo-ishora tili va maxsus vizual materiallardan foydalanish samarali bo'ladi. Ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar esa Brayl alifbosi, audiokitoblar va zamonaviy texnologiyalarga ehtiyoj sezadilar. Nutqiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalar bilan esa logopedlar ishlashi va ular uchun maxsus kommunikatsiya usullari joriy etilishi kerak. Inklyuziv ta'limda muhim yondashuvlardan biri differensial ta'lim bo'lib, bunda har bir bola o'z imkoniyatlariga qarab individual yondashuv asosida o'qitiladi. Shu bilan birga, muvofiqlashtirilgan ta'lim modeli ham qo'llaniladi, ya'ni mujassam nuqsonli bolalar maxsus mutaxassislar (logoped, defektolog, psixolog) ko'magida umumiy sinfda ta'lim oladi. Shuningdek, maxsus yordamchi pedagoglar bolaning rivojlanishiga yordam berib, unga individual mashg'ulotlarni tashkil etishi mumkin. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar ham muhim o'rin tutadi. Maxsus o'quv dasturlari, interaktiv ta'lim vositalari va sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan dasturlar bolalarga bilim olishni osonlashtiradi. Masalan, ovoz bilan boshqariladigan kompyuter dasturlari yoki aqlli ta'lim ilovalari ko'rish yoki eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Pedagoglar va ota-onalar o'rtasida mustahkam hamkorlik bo'lishi ham inklyuziv ta'limning muhim jihatlaridan biridir. Ota-onalar bolalarining rivojlanishida faol ishtirok etishi, pedagoglar esa ularga maslahat va yo'nalish berishi lozim. O'quvchilarning ijtimoiy moslashuviga e'tibor

berish, tengdoshlar orasida ularni qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish ham muhim ahamiyatga ega.

Mujassam nuqsonli bolalarni ijtimoiy moslashtirish. Mujassam nuqsonli bolalarni ijtimoiy moslashtirish ularning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishiga yordam berish, shaxsiy rivojlanishlarini qo'llab-quvvatlash va ularga qulay muhit yaratish jarayonidir. Bunday bolalar jismoniy, aqliy, sensor yoki psixologik cheklovlarga ega bo'lgani sababli, ularning jamiyatga moslashishi odatiy bolalar bilan solishtirganda qiyinroq bo'lishi mumkin. Shu sababli, ularni ijtimoiy hayotga integratsiya qilish uchun pedagogik, psixologik va reabilitatsion yondashuvlarning uyg'unlashuvi talab etiladi.

Mujassam nuqsonli bolalar ijtimoiy moslashuv jarayonida bir qator to'siqlarga duch keladi. Ular orasida jismoniy infratuzilmaning yetishmovchiligi, ijtimoiy stereotiplar, boshqa bolalarning yoki kattalarning noto'g'ri munosabati va ta'lim hamda mehnat bozoridagi cheklovlar mavjud. Shu sababli, inklyuziv yondashuv asosida maxsus dasturlar ishlab chiqilishi va amaliyotga tatbiq etilishi muhimdir. Ijtimoiy moslashuv, avvalo, oiladan boshlanadi. Ota-onalar bolaning nogironligini to'g'ri qabul qilishi, uni jamiyatdan ajratmasligi va mustaqil hayot kechirishi uchun sharoit yaratishi kerak. Ularning qo'llab-quvvatlashi bola ruhiyati uchun muhim bo'lib, o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Ota-onalar uchun maxsus treninglar va psixologik maslahatlar tashkil etilishi, ularning farzandlarini jamiyatga tayyorlashdagi rolini mustahkamlashga yordam beradi.

Ta'lim muassasalari ham ijtimoiy moslashuvning muhim qismini tashkil etadi. Inklyuziv maktablar, maxsus reabilitatsiya markazlari va moslashtirilgan o'quv dasturlari orqali mujassam nuqsonli bolalar tengdoshlariga qo'shib, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin. O'quv jarayonida maxsus pedagoglar, defektologlar va psixologlarning yordami muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muhitida tengdoshlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va har qanday diskriminatsiyani oldini olish orqali bunday bolalarning o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilishi ta'minlanadi. Do'stlar orttirish va tengdoshlar bilan muloqot qilish ijtimoiy moslashuvning ajralmas qismidir. Ba'zan mujassam nuqsonli bolalar o'zlarini

jamiyatdan ajratilgan his qilishadi yoki atrofdagilar ularga noto'g'ri munosabatda bo'lishi mumkin. Shuning uchun maktab va mahalla doirasida maxsus loyihalar, qo'shma mashg'ulotlar va tadbirlar tashkil etish muhimdir. Sport musobaqalari, ijodiy to'garaklar, madaniy tadbirlar orqali bolalar bir-birlari bilan do'stlashib, jamiyatga qo'shilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mujassam nuqsonli bolalarni ijtimoiy hayotga integratsiya qilishda zamonaviy texnologiyalarning roli ham katta. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt asosida yaratilgan maxsus ilovalar, ovoz bilan boshqariladigan qurilmalar va nogiron bolalar uchun mo'ljallangan elektron resurslar ularning ijtimoiy moslashuvini yengillashtiradi. Masalan, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun subtitrlar video materiallar, imo-ishora tili tarjimonlari, ko'zi ojiz bolalar uchun esa Brayl displeylari va ovozli kitoblar mavjud. Shuningdek, ijtimoiy moslashuv jarayonida davlat va jamiyat tashkilotlarining ham roli katta. Nogironligi bor bolalar uchun maxsus rehabilitatsiya markazlari, sport va madaniyat komplekslari, inklyuziv maktablar sonini oshirish va ularni rivojlantirish muhimdir. Shu bilan birga, jamoatchilik ongini o'zgartirish, nogironlik haqida noto'g'ri qarashlarni yo'qotish va inklyuziv jamiyat barpo etish yo'lida targ'ibot ishlari olib borilishi zarur. Bundan tashqari, mehnat bozorida ham mujassam nuqsonli yoshlarning o'z o'rnini topishi uchun imkoniyat yaratish lozim. Ular uchun kasb-hunar o'rgatish kurslari, maxsus ish o'rinlari va moslashtirilgan mehnat sharoitlari taqdim etilishi kerak. Shu orqali ular iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lib, o'z hayotlarini yaxshilashlari mumkin.

Xulosa. Mujassam nuqsonli bolalar ham jamiyatning to'laqonli a'zolari bo'lib, ularning ta'lim olish, rivojlanish va ijtimoiy hayotga moslashish imkoniyatlarini yaratish har bir insonning burchidir. Ularning o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ta'lim va tarbiya jarayonlarini moslashtirish, maxsus pedagogik va psixologik yondashuvlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv ta'lim tizimi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhitining rivojlanishi orqali bunday bolalar jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari va kelajakda mustaqil hayot kechirishlari mumkin. Mujassam nuqsonli bolalar uchun inklyuziv ta'lim yondashuvlari ularning jismoniy va aqliy imkoniyatlariga moslashtirilgan bo'lishi kerak. Differensial va individual

yondashuvlar, maxsus texnologiyalar va yordamchi pedagogik metodlar orqali ta'lim samaradorligi oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy moslashuv jarayonida otalar, pedagoglar va tengdoshlarning roli juda katta. Bunday bolalarning ijtimoiy hayotga integratsiyalashuvi, ular uchun maxsus infratuzilma yaratish va mehnat bozorida ularning ishtirokini ta'minlash orqali amalga oshadi.

Xulosa qilib aytganda, mujassam nuqsonli bolalarni inklyuziv ta'lim va ijtimoiy moslashuv orqali jamiyat hayotiga qo'shish nafaqat ularning kelajagi uchun, balki jamiyatning har tomonlama rivojlanishi uchun ham zarurdir. Ularning huquqlarini himoya qilish, imkoniyatlarini kengaytirish va ularga qulay muhit yaratish orqali yanada adolatli va bag'rikeng jamiyat qurish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakillantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.

8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.